

ISTORIA TRANSILVANIEI

VOL. I
(PÂNĂ LA 1541)

COORDONATORI

IOAN-AUREL POP
THOMAS NÄGLER

AUTORI

MIHAI BĂRBULESCU
ANTON E. DÖRNER
IOAN GLODARIU
THOMAS NÄGLER

GRIGOR P. POP
IOAN-AUREL POP
MIHAI ROTEA
VALENTIN VASILIEV

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

© Institutul Cultural Român, 2003

Cuprins

Lista hărților din Anexe	6
Cuvânt preliminar	7
GRIGOR P. POP Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Caracteristici geografice	11
MIHAI ROTEA Preistoria	29
VALENTIN VASILIEV Prima epocă a fierului	51
IOAN GLODARIU Istoria și civilizația dacilor	67
MIHAI BĂRBULESCU De la romani până la sfârșitul mileniului I	137
THOMAS NÄGLER Transilvania între 900 și 1300	199
IOAN-AUREL POP Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)	233
ANTON E. DÖRNER Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)	283
Bibliografie	331
Indice	343
Anexe	375

THOMAS NÄGLER

Transilvania între 900 și 1300

1. Încheierea procesului de etnogeneză a românilor

ÎNCHEIEREA PROCESULUI DE formare a limbii și a poporului român a fost datată, cu un sfert de veac în urmă, în secolul al X-lea, de alții chiar la începutul secolului al XI-lea. Aceste datări corespundeau nivelului de cunoaștere de la acea vreme, când se știa de primele mențiuni documentare despre vlahi sau valahi, precum și de existența mai multor formațiuni politice românești (cnezate și voievodate), în timp ce sub raport arheologic se contura civilizația de tip Dridu (sec. X-XI), răspândită într-o mare parte a teritoriului românesc. Un alt punct de sprijin pentru această datare l-a oferit și istoria popoarelor vecine, unde în aceeași perioadă au apărut primele state. Această datare nu corespunde însă cercetărilor de ordin lingvistic, conform cărora limba română și poporul român și-ar fi încheiat formarea în secolele VIII-

IX. Mai trebuie să amintim și teza conform căreia procesul de formare a limbii române s-ar fi încheiat deja în secolul al VI-lea, migratorii slavi din perioada care a urmat nereușind să aducă modificări etnice și lingvistice sesizabile.

Datarea și cunoașterea procesului de formare a poporului și a limbii române constituie chestiuni dificile, complicate. Formarea unei limbi, în ansamblu, constituie o problemă multidisciplinară. În cadrul acesteia, unii factori sunt determinabili, în timp ce alții nu pot fi cunoscuți în totalitatea lor. Ceea ce se știe în mod sigur este că procesul de formare a limbii și a poporului român s-a desfășurat în mai multe faze și că acesta era deja încheiat în secolul al X-lea, când izvoarele scrise îl înregistrează ca pe un fapt ca atare, deja petrecut. S-a menționat de repetate ori în literatura de specialitate, pe bază de argumente, că romanizarea a început anterior cuceririi romane, mai ales pe linia Dunării și la anumite straturi sociale (aristocrați, negustori), acest proces fiind intens în timpul existenței provinciei, el cuprinzând, pe măsura intensificării sale, și pe dacii rămași în afara provinciei. Procesul de romanizare s-a desfășurat și după secolul al III-lea, evoluând până în veacurile VI-VII, cu toată prezența temporară a unor triburi germanice și răsăritene.

Constituie un adevăr istoric faptul că civilizația românească din nordul Dunării este aproape identică cu cea dintre Balcani și Dunăre, unde multă vreme majoritatea locuitorilor o forma tot populația romanică rămasă în Imperiul Bizantin. Numeroasele așezări și cimitire identificate pe întreg cuprinsul Daciei de altădată, încadrate în aspectele de civilizație provincial-romană din perioada secolelor IV-VI p.Chr. de tip Bratei, Ipotești-Cândești, Costișa-Boțoșana, Hanska-Hucea, Berca-Ciumești, dovedesc suficient de clar că procesul de romanizare se generalizase și se aprofundase, cuprinzând tot teritoriul carpato-dunărean. În toate așezările cercetate s-au putut observa înmulțirea și îmbunătățirea uneltelor agricole, practicarea celor mai diverse meșteșuguri și creșterea cantității mărfurilor importate din Imperiul Bizantin. Înaltul grad de dezvoltare a economiei și civilizației bizantine a contribuit în mod firesc la intensificarea schimburilor comerciale cu imperiul. În felul acesta, Dan Gh. Teodor a putut să ajungă la următoarea concluzie: „Se poate spune că teritoriile nord-dunărene erau atât de strâns legate de imperiu încât ar fi putut fi lesne considerate ca o provincie a sa”¹. Cu toată intensitatea negoțului, o asemenea afirmație nu este acoperită întru totul de materialul arheologic, căci societatea din nordul Dunării, indiferent de nivelul pe care i-l atribuim, exista ca atare, chiar fără implicațiile, desigur avantajoase, ale Imperiului Bizantin. Dunărea nu a fost nicidecum o piedică, ci un element de legătură lesnicioasă cu obștile din nordul fluviului, dar extremitățile din nordul țării noastre, unde materialul de

1. D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în *Arheologia Moldovei*, vol. IX, 1980, p. 77.

import bizantin este puțin numeros sau chiar absent, arată că nivelul de dezvoltare nu era esențial diferit față de zonele sudice, apropiate de imperiu. Subscriem, mai degrabă, la afirmația autorului amintit potrivit căreia teritoriul carpato-dunărean nu se individualizase net în secolele IV-VI față de provinciile dunărene ale Imperiului Bizantin și că au avut loc în mod cert și deplasări de populații dintr-o parte în alta a Dunării, unele teritorii nord-dunărene fiind într-adevăr cuprinse în Imperiul Roman de Răsărit și apoi Bizantin. Schimbul de mărfuri, aportul Bizanțului la întărirea elementului romanic în nordul Dunării sunt deosebit de importante în acest context, pe lângă cuprinderea efectivă de către imperiu a unor zone din fosta Dacie. Aportul romanității sud-dunărene la păstrarea celei din nordul fluviului în cursul mileniului I a fost sigur însemnat. Acestui aport i se datorează menținerea romanității, care în condițiile Pannoniciei sau Germaniei a putut fi anulată.

Datorită organizării social-economice interne, obștile sătești romanice au putut să-și păstreze caracterul lor propriu, în ciuda situației politice destul de tulburi din cursul secolelor IV-VI. La nordul Dunării, creștinismul a pătruns în masă destul de timpuriu și nu impus oficial, ci ca o consecință firească a trăsăturilor etnice și lingvistice romanice comune cu locuitorii din sudul Dunării. După ce romanicii au înfruntat migrația timpurie a popoarelor germanice și a hunilor, începând din secolul al VI-lea au pătruns triburi ale slavilor, migrația lor afectând mai întâi teritoriile extracarpatiche, iar apoi și Transilvania.

La venirea lor slavii au avut, ca și celelalte popoare migratoare, o cultură materială arhaică, arheologic ea fiind reprezentată prin ceramica lucrată la roată, dar și cu mâna, prin bordeie simple, inventarul așezărilor și al cimitirelor fiind în general rudimentar. Comparându-se vestigiile arheologice ale civilizației autohtone cu cele aparținând slavilor timpurii, se poate ușor constata stadiul înaintat în care se afla societatea locală în perioada primelor contacte cu slavii. Cercetările recente au demonstrat că slavii nu au venit, în general, în mod pașnic, ci având relații foarte diferite cu obștile locale; cert este că din cercetările efectuate reiese faptul că nu există nici o așezare slavă care să nu fi fost contaminată de elemente locale romanice, chiar dacă, din punct de vedere cantitativ, predomină uneori materialele de factură slavă. Pe de altă parte, slavii nu i-au putut domina din punct de vedere politic pe romanici, deoarece ei înșiși erau dominați de avari, care i-au așezat în locurile în care au avut nevoie de ei. În secolul al VI-lea pătrunderea slavilor s-a făcut treptat, în grupuri succesive. Conviețuirea româno-slavă a fost dovedită prin mai multe complexe cultural-arheologice, cum sunt tipul Ipotești-Cândești din sudul țării, Suceava-drumul național-Lozna-Botoșani în estul Carpaților, tipul Bezid-Sălașuri-Comana-Țaga și altele în Transilvania. În cursul secolelor VII-VIII, ceramica lucrată la roată începe să predomine, acest lucru ilustrând și el asimilarea acelor grupuri slave care nu au migrat mai departe în sudul Dunării. În sudul Tran-

silvaniei, care ne privește în mai mare măsură pentru tema tratată, în secolele VII-VIII sunt răspândite cimitirele de tip Mediaș, care îi reprezintă pe românii autohtoni în etapa de după asimilarea slavilor și înaintea încheșării primelor formațiuni statale.

Majoritatea istoricilor, arheologilor și lingviștilor consideră că în secolul al VIII-lea, cel mai târziu la începutul secolului al IX-lea, a avut loc ultima etapă de formare a poporului român, pe întreg teritoriul țării, uniformizându-se tipul de așezări și cimitire tipice românești, cu rădăcini vechi daco-romane.

O problemă care se ridică în legătură cu cimitirele este aceea a ritului de înmormântare. Multă vreme s-a crezut că aparținătorii la religia creștină ar fi practicat cu precădere inhumatia. Cercetările din mai multe țări au demonstrat însă că, în realitate, această afirmație nu poate fi dovedită în primul mileniu creștin. Pe teritoriul Transilvaniei, de exemplu, există mai multe tipuri de înmormântare, de inhumatie, de incineratie sau birituale, care sunt contemporane. Modul de întretăiere a ariei acestor cimitire nu ne îngăduie să admitem, indiferent de secolul la care ne referim, că perioade îndelungate sau pe parcursul vieții mai multor generații ar fi putut conviețui de-a valma creștini cu păgâni sau aderenți ai diferitelor religii vechi. Prezența altor populații sugerează că în ultimele secole ale mileniului I, temporar, a existat doar o cvasiunitate de creștini, procesul de răspândire a creștinismului la migratori fiind permanent, determinat de românii autohtoni și creștini. Tendința de uniformizare a civilizației materiale (ceea ce înseamnă implicit și a celei spirituale) pe întreg spațiul locuit de români, reprezentat apoi în mare parte de cultura de tip Dridu (secolele IX-XI), constituie cea mai bună dovadă a definitivării unui proces îndelungat și complex în care „elementul romanic majoritar și superior ca stadiu de organizare social-economică și civilizație și-a pus definitiv amprenta”².

Din câteva informații scrise, completate și aprofundate în mod fericit de cercetările de teren, reiese că societatea autohtonă era constituită din obști teritoriale bine încheșate, agrar-pastorale, în care numărul meșteșugarilor, al categoriilor de meseriași era în plină creștere și care se bazau deopotrivă pe proprietatea liberă și pe cea comună. Membrii acestor obști erau liberi, pământul lor nefiind împărțit periodic, cum s-a întâmplat mai înainte la alte popoare (în speță la vechii germani), în timp ce ogoarele folosite și lucrate în comun aduceau obștilor rezerve de alimente pentru perioade de restriște, de război, calamități naturale etc. Aceste obști aveau, în întregime, caracteristicile obștii teritoriale, și nicidecum ale celei arhaice, gentilice.

În această perioadă, deși se mai păstrează tipul de sate cu curți împrăștiate, se manifestă tendința de a se ordona locuințele în 3-4 șiruri paralele, constituindu-se ulițe, în cadrul acestora casele fiind grupate în „cuiburi”, după

2. *Ibidem*, p. 80.

criterii familiale, terenul agricol aflându-se în afara vetrei satului, printre locuințe fiind doar grădini.

În epoca amintită, satele încă nu erau stabile, cum vor deveni abia în evul mediu, ci pendulau în cadrul aceleiași microzone geografice. Satele, locuințele erau abandonate în mod organizat, căci se găsesc foarte puține vase întregi sau întregibile, unelte sau obiecte de podoabă. În cazul în care se găsesc mai multe niveluri de locuire, aceasta nu înseamnă că a existat o continuitate neîntreruptă, de refacere a locuințelor în același loc, ci o revenire ulterioară în locurile în care stătuse obștea odinioară. Aceste pendulări efectuate în cadrul subunităților geografice au avut drept cauză necesitatea de a obține noi pământuri arabile, odihnite și ca atare mai productive, pe atunci agricultura fiind în întregime doar extensivă. Aceasta este deci explicația pentru așa-zisa „densitate” a așezărilor, așezări care practic nu există concomitent. În cadrul acestora s-au descoperit unele obiecte deosebite (tezaur, podoabe), care indică deja diferențieri de avere incipiente, iar în anumite locuri mai ferite (depresiuni, văi secundare) putem presupune deja existența unor uniuni de obști, în care primează la început interese comune de ordin economic, într-o etapă ulterioară aceste uniuni primind și caracter social și politic, realități ce au putut fi urmărite mai ales în nordul Moldovei, în unele zone mărginașe, depresionare ale Transilvaniei și în Subcarpații Munteniei. Asemenea tendințe, constatate prin cercetări arheologice, nu trebuie să ducă la exagerări, în sensul unei interpretări a locuirilor în sens medieval, ci înregistrând fenomenul ca incipient, specific de trecere la orânduirea feudală, care se va cristaliza într-o etapă istorică ulterioară.

Prin urmare, încheierea procesului de formare a poporului român și a limbii române coincide, ca la majoritatea popoarelor europene, cu trecerea, încetul cu încetul, la o nouă etapă istorică, în care „constituirea formațiunilor politice prefigurează drumul cristalizării trăsăturilor fundamentale ale evului mediu românesc și al constituirii primelor state feudale românești”³.

Putem deci formula concluzia că nu poate fi vorba de încheierea formării poporului român în secolele IV-VI, pe atunci existând, desigur, o populație romanică sau daco-romană, iar populația slavă rămasă pe loc a trebuit să fie mai întâi asimilată pentru a se putea vorbi de încheierea procesului de formare a limbii și a poporului român.

În secolele următoare, în Europa Centrală au survenit importante evenimente politice și economico-structurale. La sfârșitul secolului al VIII-lea, Imperiul Franc i-a înfrânt în războaie succesive pe avari. Cei rămași în Transilvania au fost creștinați, iar cei aflați în Câmpia Tisei au fost subjuogați de țarii bulgari Krum și Omurtag. În diferite izvoare medievale s-a făcut confuzia între avarii rămași liberi și unguri. Se pare că, deși în număr tot mai mic și cu o cultură

3. *Ibidem*, p. 82.

materială slavizată, avarii au trăit până la sfârșitul secolului al IX-lea în Pannonia, când se așază aici ungarilor⁴.

2. Pătrunderea ungarilor la răsărit de Tisa. Organizarea social-economică și politică a populației locale

O PROBLEMĂ DEOSEBIT de importantă o constituie pătrunderea maghiarilor în Europa Centrală la sfârșitul secolului al IX-lea, prezentată contradictoriu de izvoarele apusene, bizantine și slave. Izvoarele respective menționează stadiul avansat de formare a unor state feudale timpurii tocmai în perioada pătrunderii maghiarilor în spațiul carpato-danubian. Populația locală a opus rezistență, printre voievodatele amintite ca opunându-se cuceririi maghiare aflându-se și cele ale lui Glad, Salanus, Menumorout și Gelou. Cu privire la aceste voievodate există o bogată literatură de specialitate care tratează aspecte istorice, arheologice, lingvistice, antropologice și etnologice. Despre voievodatul lui Salanus se știe că se afla la vest de Tisa, până la Dunăre. După Anonymus – la care ne vom referi mai jos cu amănunte – aici locuiau bulgari și slavi, care ar fi fost așezați aici de Salanus din inițiativa împăratului bizantin. După cronică lui Nestor și alte izvoare narrative, aici locuia și o populație de limbă romanică, de atunci Pannonia fiind amintită ca Transdanubia și Câmpia Tisei (Alföld). Este greu de stabilit dacă acei „Blachi ac pastores Romanorum“, care erau desigur romani, se aflau în Transdanubia sau în Câmpia Tisei, probabil însă între Dunăre și Tisa, care fusese teritoriul cel mai dens locuit în epoca avarilor. Pe teritoriul Transilvaniei, situația de locuire în secolele IX-XI a putut să fie în bună măsură clarificată, prin efectuarea cercetărilor în 94 de așezări, 18 fortificații de pământ și 43 de necropole, care oferă o imagine destul de sugestivă cu privire la habitatul populației autohtone româno-slave și al celei maghiare.

Dintre cele patru formațiuni politice amintite de Anonymus, trei, și anume cele ale lui Glad, Gelou și Menumorout, situate în nordul și nord-vestul României de astăzi, se aflau la începutul secolului al X-lea în regiunea de contact cu teritoriul recent cucerit de maghiari. Aceste formațiuni politice au opus o dărză rezistență triburilor maghiare, după cum relevă, pe lângă izvoarele scrise, observațiile și cercetările din teren. Astfel, numai în regiunea dominată de Gelou se cunosc fortificațiile de pământ de la Moigrad, Cuzdrioara, Dăbâca,

4. M. Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th-11th centuries*, în *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucharest, 1975, p. 202.

Mănăstur, Șirioara, Dedrad, Chinari, Morești și Moldovenesti, în timp ce reședința principală era undeva pe Someș. La un moment dat s-a propus ca reședința a lui Gelou fortificația medievală de la Dăbâca⁵, unde a existat într-adevăr o etapă de pământ, înainte de construirea castrului din piatră și mortar, prin care s-a marcat aici înființarea comitatului cu același nume. Cuvântul Dăbâca, derivând din slavul Dlubocu, înseamnă înfundătură, cum arăta și locul, la 10 km de vărsarea Lonei în Someșul Mic. Ținând cont de faptul că nu departe se află Țeligradul, Moigradul ș.a., este limpede că aici a existat în perioada finală a prezenței slavilor o conviețuire româno-slavă, ridicându-se, din nevoi de apărare, mai multe „graduri“, cum își numeau slavii fortificațiile. Însuși Anonymus arată că voievodatul lui Gelou era locuit de români și slavi, iar reședința sa s-ar fi aflat lângă (*iuxta*) râul Someș. Geografic văzute lucrurile, se poate presupune, de asemenea, că fortificația de la Mănăstur era așezată mai favorabil lângă râul Someș, mai spre interiorul Transilvaniei, cetatea de la Dăbâca putând fi considerată o fortificație aflată la marginea voievodatului, menită să-l apere dinspre nord-vest, având deci rol asemănător cu fortificațiile celelalte, amintite mai sus. Oricum ar fi, se poate constata în nord-vestul Transilvaniei o continuitate perfectă de locuire româno-slavă, română, iar apoi, începând cu secolul al X-lea, are loc, în etape succesive, penetrația maghiară în aceste locuri. Această afirmație, care constituie rezultatul unor cercetări îndelungate, dar mai clar conturate abia în ultimele decenii, se bazează pe dovezi incontestabile din domeniul arheologiei și toponimiei, care se coroborează bine cu izvoarele narrative.

Dar voievodatul lui Gelou, după cum se știe, nu cuprindea întreaga Transilvanie intracarpatică, această formațiune extinzându-se cel mult până pe linia Mureșului.

Care era în această vreme situația în sudul Transilvaniei, despre care lipsesc informații scrise până la sfârșitul secolului al XII-lea? O primă constatare pe care o putem face pe baza informațiilor arheologice este aceea că nici aici nu există spații nelocuite, – indiferent la ce populație ne-am referi –, descoperindu-se numeroase așezări, necropole și fortificații timpurii. Cum rămâne atunci, dacă este așa, cu afirmația unor documente regale și papale acordate sașilor la începutul secolului al XIII-lea, conform cărora teritoriul donat acestei populații ar fi fost *terra deserta* sau *vacua et inhabitata*?

Cu privire la ultimele secole ale primului mileniu, cele mai intense cercetări au fost efectuate în sud-estul Transilvaniei, datorate mai ales arheologului Székely Zoltán din Sfântu Gheorghe⁶, dar și altor cercetători din Cluj, Brașov etc., care au relevat o locuire intensă în secolele VIII-XII. În esența lor, materia-

5. Șt. Pascu et al., *Cetatea Dăbâca*, în *Acta Musei Napocensis*, vol. V, 1968, p. 153-183.

6. În *Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, p. 231-243; vol. VIII, p. 25-32.

lele arheologice nu diferă față de cele descoperite în alte zone ale țării, deși se pare că în extremitățile de sud-est ale Transilvaniei au pătruns grupuri mai mari de slavi răsăriteni prin trecătorile Carpaților Orientali. Depresiunea Țării Bârsei, inclusiv perimetrul orașului Brașov, a fost dens locuită în întreaga perioadă postromană și feudală timpurie, aici colonizarea ordinului cavalerilor teutoni și a comunităților agrar-meșteșugărești germane intercalându-se și suprapunându-se celor autohtone.

Observații interesante au fost obținute și prin cercetările arheologice, mai puțin intense, efectuate în Depresiunea Făgărașului. Astfel, la Comana de Jos s-a cercetat prima (și deocamdată unica) așezare databilă în mod sigur în secolul al VIII-lea, ea putând avea și o oarecare durată anterioară și posterioară acestui veac. Ceramica descoperită în semibordeiele acestei așezări face parte dintr-un tip cunoscut mai înainte în diferite necropole numite de tip Mediaș, care se caracterizează printr-o pastă zgrunțuroasă, ardere bună și neuniformă, dar lucrată la roata rapidă, tip la care vom reveni mai jos.

Mai importante pentru perioada finală a mileniului I s-au dovedit a fi cercetările de la Breaza. Cu prilejul săpăturilor la cetatea din piatră, la capătul ei de sud s-au putut observa materiale care merită a fi prezentate aici. Atât în interiorul unei construcții adosate la zidul de incintă, cât și în exteriorul acestuia, s-a constatat că la baza acestui zid se află urmele unei construcții mai vechi. Acestea se compun din pietre de micașist, pietre calcaroase și pământ ars până la roșu, sub formă de praf și bulgări de chirpici, care au uneori forma unor fragmente de cărămidă. Pietrele, cu urme evidente de fasonare, puteau să provină dintr-un turn dacic distrus cândva după secolul I p.Chr. Răvășirile constatate la acest material de construcție nu se datorează numai constructorilor cetății de piatră medievale, deoarece cele notate sunt valabile și pentru nivelul de sub fundația zidului de incintă feudal. Așadar, materialul de construcție răvășit de sub nivelul fundației medievale s-a depus în felul amintit într-o epocă anterioară construcției cetății medievale, datate de noi pe la 1300. Descoperirea în secțiunea de lângă zidul de incintă feudal, la 60 cm de acesta și la o adâncime de 15 cm în nivelul roșiatic, a unui fragment de pinten din epoca târzie de trecere la feudalism poate constitui un indiciu asupra datei la care s-a făcut această amenajare. Fragmentul de pinten, de tip franc carolingian, deci lucrat undeva în Europa Centrală, poate data aici din secolele al IX-lea sau al X-lea. Alte materiale databile aici, în afară de cele dacice și medievale, nu s-au găsit. Aceasta înseamnă că în secolul al IX-lea sau la începutul celui următor, în această zonă au fost luate măsuri de apărare; din materialul rămas răvășit după căderea fortificației dacice s-a supraînălțat un val cu palisadă pentru a bara accesul pe creasta cetății, valul având o formă alungită, fiind plasat oblic față de creastă. Că este vorba de un val cu palisadă ne-

indică pământul ars la roșu și urmele numeroase de cărbuni, rezultate din arderea, întâmplătoare sau datorată unor lupte, a palisadei de lemn, deși în secțiunea săpată, îngustă de 1 m, nu s-au putut observa urme de pari. De altfel, asemenea urme sunt greu de identificat în vârfuri de deal stâncoase, unde oricum depunerile sunt minime, iar constructorii din evul mediu au putut să le înlăture în cursul amenajării construcției medievale, asupra căreia vom reveni mai jos. Interpretarea pe care o dăm acestei descoperiri întâmplătoare este că în secolele IX-X, similar cu situația din nord-vestul Transilvaniei, obștile teritoriale românești din Depresiunea Făgărașului ajunseseră la un grad mai avansat de organizare, simțind nevoia de a fortifica un punct în vederea apărării de alte uniuni de obști (cnezate, voievodate), românești sau străine.

Am menționat că ceramica prefeudală descoperită la Comana de Jos face parte din cea care este numită astăzi de tipul Mediaș. Cea mai veche descoperire de acest fel datează din anul 1854, de pe teritoriul Bistriței, cele mai multe aparținând însă ultimelor două decenii. Astăzi se cunosc mai multe cimitire de incinerare care fac parte din acest tip (Berghin, Bistrița, Boarta, Bratei, Ciunga-Ocna-Mureș, Dăbâca, Dorolțu, Gușterița-Sibiu, Mediaș, Ocna Sibiului, Săcuieni, Șeica Mică, Soporu de Câmpie-„Poderei“, Soporu de Câmpie-„Sânișana“, Târnava, Toarcla, Turdaș etc.). După cum au relevat cercetările, într-un procentaj oarecare, în general destul de scăzut, au fost identificate și morminte de inhumație. Ritul de înmormântare constă în incinerarea în urne deschise și, mai rar, în gropi simple. Unele au benzi în val, mai rar și împunsături efectuate cu pieptenele. Nu se pot preciza, în stadiul actual al cercetărilor, motivele pentru care în cadrul incinerății, preponderente, apar și morminte de inhumație; aceste motive pot fi de ordin social, religios, etnic, biologic, eventual cronologic. Inventarul acestor cimitire (parțial sau complet distrus prin incinerare) se compune din cuțite, cataramă, amnare, vârfuri de lănci sau săgeți, sulite din fier, piepteni, brățări, inele, cercei, perle și alte obiecte din metal sau os. Semnificativ ni se pare la acest grup, răspândit mai ales în partea sudică a Transilvaniei, faptul că apar obiecte de origine bizantină, – care permit datarea mai exactă a acestor necropole –, ceea ce denotă că importul de astfel de obiecte, care include eventual și alte relații, s-a efectuat și în Transilvania, nu numai în teritoriile extracarpatice.

Cu privire la atribuirea etnică a acestui grup s-au avansat diferite ipoteze. Analiza antropologică a resturilor osteologice de la Ocna Sibiului și Gușterița-Sibiu, dacă ne putem într-adevăr baza pe aceste analize, a arătat că la Ocna Sibiului predomină formele osteologice de tipul Europei Răsăritene, pe când la Gușterița tipul mediteranoid, adică românesc. Dacă este așa, înseamnă că incinerarea în urne după tipul Mediaș se făcea în sudul Transilvaniei în secolele VII-VIII într-o perioadă în care slavii erau în curs de asimilare de către populația autohtonă.

Din 1976 se cunoaște în sudul Transilvaniei și o altă așezare cu ceramică similară tipului Mediaș, la Șura Mică, jud. Sibiu. Interesant este aici faptul că așezarea se află între două pâraie unde anterior s-au succedat mai multe locuiri preistorice, urmate de o așezare dacică (sec. II a.Chr.-I p.Chr.), de cea daco-romană, care continuă și în secolul al IV-lea. Complexa așezare de la Șura Mică, având continuitate din epoca Daciei libere până în secolele XI-XII, cu excepția secolelor V-VII, confirmă afirmația de mai sus, și anume că, din motive economice (fertilitatea solului), obștile locale pendulau dintr-o parte în alta, lipsind deci o continuitate arheologică pe verticală, dar aceasta putând fi urmărită în cadrul unor microspații geografice.

Cercetările arheologice extinse din Transilvania confirmă întru totul că, în primele decenii ale secolului al X-lea, țara a fost locuită pe întreaga sa suprafață de români, alături de care au putut să mai existe mici enclave de slavi, menționate de Anonymus. Cu toate că slavii nu au cucerit Transilvania printr-o campanie unică, ei au reușit parțial, ca și alte populații migratoare înaintea lor, să deplaseze o parte a așezărilor românești. Așa se explică faptul că toponimia slavă, constând din nume de localități și de hotar, este relativ bine reprezentată, în timp ce toponimia majoră și-a păstrat vechiul nume roman, preluat în numeroase cazuri din fondul vechi dacic.

Prin urmare, nu avem nici un motiv să ne îndoim de afirmația lui Anonymus, după care aceste teritorii erau locuite de români și de slavi. Ordinea în care sunt amintite aceste două popoare, precum și faptul că voievodul Gelou era român permit interpretarea că românii erau predominanți din punct de vedere numeric. În acest context nu ne interesează în amănunt modul de asimilare a slavilor, fenomen ce a avut loc în mod sigur anterior sosirii coloniștilor sași. Dialectul săsesc, atât de conservator, nu a preluat, nici în nordul, nici în sudul Transilvaniei, vreun fond de cuvinte slave, cu excepția celor existente în limba română, deci toate cuvintele de origine slavă au fost preluate de către sași de la români sau, indirect, eventual și prin filiera maghiarilor sau a secuilor, dar tot din fondul autohton.

Cele trei voievodate, ale lui Glad, Gelou și Menumorout, menționate de notarul regelui Béla și așezate în vestul, nordul și nord-vestul Transilvaniei, se aflau, la începutul secolului al X-lea, în regiunea de contact cu teritoriul recent cucerit de maghiari. Asemenea formațiuni politice se aflau și în sudul Transilvaniei, deși izvoarele scrise nu le menționează. Una dintre ele era situată pe cursul mijlociu al Mureșului, cu centrul la Alba-Iulia, al cărei nume slav, Bălggrad, asigură datarea ei în perioada șederii slavilor în Transilvania. Acest voievodat fiind cucerit în jurul anului 1000 de către maghiari, în fruntea lui fiind menționat Gylas, a dat apoi și numele maghiar al orașului, Gyulafehérvár, cuvântul de bază rămânând deci tot vechiul Bălggrad.

Asemenea formațiuni, după cum am menționat mai sus, au putut exista și în Depresiunea Făgărașului, în Țara Bârsei, în Hațeg, vechimea lor nemai-putând fi determinată astăzi cu exactitate. „Ducatul“ lui Gelou netrecând la sud de Mureș, logica istorică ne obligă să admitem în sudul Transilvaniei același nivel de dezvoltare.

Atacurile îndreptate asupra Transilvaniei, dinspre vest de către unguri și dinspre răsărit de către pecenegi și cumani, au grăbit procesul de formare a voievodatelor, început anterior, proces comparabil cu acela al încheșării uniunilor slave de la răsărit de Elba. După cum se știe, aceste popoare au reușit să pătrundă pe rând în Transilvania, să o ocupe temporar (pecenegi, cumani) sau pe o durată istorică mai lungă, dar n-au reușit să schimbe într-o direcție oarecare evoluția etnică a românilor. Numiți de germani și slavi „valahi“, ceea ce înseamnă de fapt vorbitori de limbă latină, românii s-au numit întotdeauna români, rumâni, însuși Imperiul Romano-Bizantin numindu-se „Romania“. Păstrarea acestui nume constituie o dovadă de netăgăduit a conștiinței românilor cu privire la originea lor.

Cercetătorii maghiari, mai vechi sau mai noi, ale căror lucrări nu le vom analiza aici, s-au ocupat intens de problema cuceririi Transilvaniei de către unguri. Pe de o parte, unii au considerat, luându-se după cele relatate de „magister P.“ al regelui Béla, că ungurii ar fi cucerit această țară printr-o singură campanie, cum s-a întâmplat în cazul Pannoniei, pe la 900. Pe de altă parte, aceeași cronică este considerată a fi fost redactată abia la sfârșitul secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea. În introducerea sa la noua ediție a cronicii *Gesta Hungarorum*, Györffy György, ca și alți istorici înaintea sa, consideră această lucrare drept puțin valoroasă⁷. Deși realmente există rezerve întemeiate în ceea ce privește autenticitatea faptelor prezentate în această operă, nu ne putem ralia necondiționat acestei păreri.

Nu este important, în acest context, dacă prescurtarea „P.“ este inițiala unui nume de persoană sau dacă ea trebuie citită magister P [raedictus] al regelui Béla.

Chiar dacă există dovezi că acest cronicar nu a fost bine informat cu privire la evenimentele importante petrecute în Ungaria și în țările învecinate, nu se poate susține totuși că toate informațiile lui sunt inventate. Alți istorici maghiari, printre care Moravcsik Gyula⁸, sunt de părere că informațiile lui Anonymus reflectă esența adevărului istoric, chiar dacă – după obiceiul vremii – sunt intercalate pasaje literare aflate la modă pe la 1200, modele antice.

Deocamdată, teza existenței unor forme de organizare politică superioară la români înainte de penetrația maghiară este verosimilă.

7. Anonymus, *Gesta Hungarorum*, tradusă în limba maghiară de Pais Dezső, introducere și hărți de Györffy György, Budapeșt, 1971, ediție în facsimil.

8. Gy. Moravcsik, *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, vol. VII, 1, 1969, p. 167-174.

După înfrângerile suferite de unguri în secolul al X-lea, ei s-au îndreptat spre sud-est, dar nu au putut să ia în posesie în mod nestingherit noi teritorii. Frământările interne, disputele cu Imperiul Bizantin și cu slavii de sud, transformările economice și sociale din societatea ungară au făcut ca ungurii să cucească Transilvania doar în mai multe etape, în care mobilul și metodele au fost mereu adaptate noilor situații. Oricum, este posibil ca ungurii să fi trecut din est direct în Transilvania și apoi în Pannonia, urmele lor apărând deja în secolul al X-lea și în Ardeal.

Ocupațiile productive sedentare, o agricultură mai intensivă și practicarea diferitelor meșteșuguri, confirmate prin intensele cercetări arheologice efectuate în Ungaria, au dus la modificarea profundă a structurii societății ungare. Împărțirea pe clase s-a desfășurat într-un ritm susținut în Pannonia, destul de curând acest proces fiind mai avansat decât la populațiile mai vechi.

Dar desfășurarea ascendentă a istoriei ungare a fost stânjenită de ultimele valuri ale popoarelor migratoare. Ajunși în zona Dunării de Jos în anul 934, pecenegii au întreprins, în alianță cu ungurii, o campanie împotriva Imperiului Bizantin. În cursul secolului al X-lea, puterea pecenegilor s-a întărit, ei întreprinzând din nordul Mării Negre expediții în toate direcțiile.

Victoria căpeteniei tribale maghiare Tuhutum (Töhötöm) asupra lui Gelou, la începutul secolului al X-lea, nu a avut ca urmare o ocupare de mai lungă durată a Transilvaniei. Numărul mic al mormintelor maghiare din secolul al X-lea – de la Biharea-Oradea, Șiclău, Cluj etc. – indică faptul că în urma campaniei lui Tuhutum nu a avut loc o colonizare maghiară mai semnificativă.

Nu se știe cum a ajuns Gylas cel Tânăr în stăpânirea Transilvaniei, în jurul anului 1000. Anonymus relatează că prin 1002 (?) s-a ajuns la o bătălie între voievodul Transilvaniei, Gylas cel Tânăr, și regele Ștefan cel Sfânt al Ungariei, deoarece Gylas ar fi refuzat să treacă la creștinism. Ștefan l-a înfrânt și l-a dus împreună cu toată familia lui în Ungaria. Țara sa „mare și bogată” a intrat în stăpânirea regelui ungar⁹.

Indiferent de cauza diferendului dintre rege și Gylas sau de originea etnică a celui din urmă, până în jurul anului 1000 maghiarii încă nu se înstăpâniseră asupra cursului transilvan al Mureșului, deci sudul Transilvaniei era încă în afara regatului, ceea ce înseamnă că Gylas putea fi sprijinit de românii de aici, zona făcând parte din voievodatul de la Bălgrad, adversar al expansiunii puterii centrale ungare.

Oricum am interpreta episodul relatat mai sus, este sigur că în jurul anului 1000 ungurii izbutesc să intre în stăpânirea cursului mijlociu al Mureșului. De aici, Transilvania ar fi putut fi cucerită cu repeziciune dacă nu ar fi intervenit

9. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, cap. 24, p. 44 și cap. 27, p. 46.

o situație internă tulbure după moartea lui Ștefan cel Sfânt, timp în care pecenegii, iar apoi cumanii vor pune stăpânire pe Transilvania. Deși aceștia nu au fost prea numeroși, ei și-au exercitat aproape nestingherit autoritatea asupra unor întinse teritorii românești. Dar puterea lor militară a fost efemeră din cauza lipsei coeziunii politice. În anul 1068, ei reușesc să pătrundă dincolo de Porțile Meseșului, până unde își întindeau atunci autoritatea regii Ungariei. Merită să reamintim aici că numele Transilvaniei, numită de unguri Erdö-elü (mai târziu Erdély) și tradus în latină Ultrasilva, Transsilva etc., s-a generalizat tocmai înaintea anului 1068, când ungurii încă nu cuceriseră Transilvania intra-carpatică, cu excepția Văii Mureșului, incursiunile anterioare fiind date uitării.

În timpul retragerii pecenegilor din expediția lor de jaf, în 1068, ungurii i-au urmărit dincoace de Porțile Meseșului, reușind, încetul cu încetul, până la sfârșitul secolului al XI-lea, să zdrobească puterea lor politică asupra Transilvaniei. Pecenegii vor mai apărea menționați în izvoarele secolelor XII-XIII, fiind confundați în general cu cumanii, a căror migrație, ulterioară celei a pecenegilor, va fi „gestionată” de maghiari, care îi vor așeza și privilegia în anumite zone ale Ungariei arpadiene, mai ales în zone mărginașe, periclitate.

„Pecenegii” (deci mai degrabă cumanii) vor fi amintiți încă la începutul secolului al XIII-lea în două documente în care este vorba de sași, secui și români. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea se menționează că în anul 1210 pecenegii ar fi luptat alături de români, secui și sași în oastea lui Joachim, comitele Sibiului, împotriva țarului bulgar de la Vidin, la cererea regelui ungar Andrei al II-lea¹⁰. Ei apar apoi în diploma andreiană acordată sașilor din zona Orăștie-Baraolt la 1224¹¹. Printre drepturile acordate coloniștilor de Andrei al II-lea se menționează și cel de a folosi „silva Blacorum et Bissenorum” împreună cu sus-zișii români și pecenegi. La acea dată este greu de crezut că mai poate fi vorba de pecenegi, însăși prezența cumanilor ca populație cu etnie distinctă putând fi pusă la îndoială. Deși aceste populații au locuit în zona respectivă, care nu poate fi ușor identificată în spațiul transilvan, la data respectivă nu rămăsese decât amintirea lor în cancelarii emitente de acte.

10. *Documente privind istoria României, C, Veacul XI, XII și XIII*, vol. 1, București, 1934, p. 338 (în continuare: *DIR*).

11. Fr. Zimmermann, C. Werner (Hrsg.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, p. 35 (în continuare: *Ub.*).

3. Etapele cuceririi Transilvaniei de către maghiari

DUPĂ ÎNGLOBAREA VĂII Mureșului, la începutul secolului al XI-lea, și după ce pecenegii au fost izgoniți de pe Someș, ungurii își întăresc și aici granițele, construind prisăci (*indagineș, gyepük*), sistem defensiv cunoscut la mai multe popoare din răsăritul Europei. Studiul acestor prisăci, îndeosebi datarea lor, a preocupat mai multe generații de cercetători. Sintetizând rezultatele acestor cercetări și apelând, în același timp, la izvoare scrise și la tot felul de descoperiri arheologice, Kurt Horedt datează pătrunderea maghiarilor în Transilvania în intervalul de timp dintre secolul al X-lea și secolul al XIII-lea¹². După părerea lui, ungurii au cucerit Transilvania în cinci etape: în jurul anului 900, până la Someșul Mic (prima etapă); în jurul anului 1000, Valea Someșului Mic și cursurile mijlociu și inferior ale Mureșului (2); în jurul anului 1100, până la Târnava Mare (3); în jurul anului 1150, până la linia Oltului (4); în jurul anului 1200, până la munții Carpați (5). Se înțelege că autorul nu vede sub aceste cifre date istorice exacte, ci doar reperele esențiale ale unui proces fluid, aproape continuu.

Precizările făcute de diferiți istorici au avut darul de a aprofunda conținutul acestor cinci etape de pătrundere a maghiarilor pe teritoriul Transilvaniei. Astfel, primele două etape, marcate de cucerirea voievodatelor lui Gelou și Gylas, înseamnă doar înstăpânirea politică mai mult formală asupra părților de nord-vest și sud-vest ale Transilvaniei intracarpatică, în timp ce etapele 3-5 înseamnă nu numai întărirea și extinderea acestei stăpâniri, ci și o restructurare profundă, economico-socială, atât a societății maghiare, cât și a celei românești, în sensul de accelerare a procesului de feudalizare, cu toate implicațiile sale.

În decursul cuceririi Transilvaniei, puterea centrală maghiară a aplicat concomitent și alte două metode, în afara cuceririi fățișe. Ea solicita colaborarea altor populații și încerca să atragă de partea ei conducătorii locali, cnezii și voievozii. Aceștia din urmă, fiind deja diferențiați substanțial față de membrii obștilor sătești ale românilor și tinzând să devină stăpâni feudali în adevăratul sens al cuvântului, au fost – cel puțin o parte dintre ei – de acord să facă cauză comună cu noua stăpânire pentru a-și menține situația privilegiată. Printre populațiile alogene care au colaborat de la început cu puterea centrală maghiară se aflau secuii, pe lângă care ungurii vor obține și colaborarea pecenegilor, uzilor și cumanilor, iar ulterior și a sașilor. Modul de colaborare a acestor populații cu puterea centrală nu a fost constant, el diferențiindu-se de la o etapă la alta și de la un popor la altul. Fără să ne ocupăm de originea și rolul acestor populații de-a lungul secolelor X-XIII, trebuie să acceptăm că ele au avut un rol determinant în asigurarea stăpânirii maghiare asupra Transilvaniei și altor părți ale

12. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 117-123.

regatului, revenindu-le în anumite situații politice chiar un rol de prim rang, cum a fost, de exemplu, rolul secuilor, populație de origine răsăriteană, strâns legată de regalitate și organizată pe principii militare.

Se știe că în cursul penetrării maghiare în Transilvania, secuii au locuit succesiv în mai multe părți ale Transilvaniei, de regulă în zone de graniță, mai expuse și recent cucerite de unguri. După șederea lor în Bihor, iar apoi în nord-vestul Transilvaniei intracarpatică, ei au fost așezați de-a lungul Târnavei Mari, în jurul anului 1100, unde îi amintesc și toponimele Copșa Mare (Nagykapus) și Copșa Mică (Kiskapus), care indică aici prezența unor porți printre prisăci. Într-adevăr, înainte de a fi așezați definitiv în sud-estul Transilvaniei, prezența lor pe fâșia amintită este confirmată de mai multe descoperiri de tip Bjelo-Brdo. Este vorba de cimitire de înhumăție cu un număr restrâns de morminte care aveau inele de tâmplă, ele fiind descoperite sub fundațiile unor biserici romanice sau gotice săsești de la Gârbova, Mediaș, Viscri și din alte localități. Câteva toponime din sudul Transilvaniei se regăsesc apoi în partea ulterioară de locuire, în sud-estul Transilvaniei, ceea ce arată că ele nu sunt de origine maghiară, ci secuiască. Printre aceste toponime, amintim numele localității Saschiz (Kezd), nume ce apare în Secuime sub forma Kezdi, apoi Gârbova (Orbo, în sud-est Orbai). Se pare că secuii din Gârbova au părăsit acest loc – marcat și de inele de tâmplă de tip Bjelo-Brodo – mai târziu decât cei din alte localități, căci graiul săsesc din această localitate are caracteristici ce-l diferențiază de cel din satele vecine.

Fâșia de pământ ce se întindea de-a lungul Târnavei Mari a constituit totodată, la începutul secolului al XII-lea, și hotarul stăpânirii maghiare din Transilvania. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, cel mai târziu în timpul domniei regelui Géza al II-lea (1141-1162), acest teritoriu a trecut din posesiunea secuilor în cea a sașilor, după ce așezarea unor grupuri de germani în Ungaria propriu-zisă începuse deja în secolul al XI-lea. Legile regelui Coloman (1095-1116) îi desemnează pe coloniștii germani drept „liberi și oaspeți“ (*liberi et hospites*).

Înlocuirea secuilor cu sașii a avut loc în mai multe etape, probabil în măsura în care veneau cei din urmă. Din motive de apărare a trecătorilor din Carpații Răsăriteni, regii Ungariei au hotărât să-i mute pe secuii la izvoarele Mureșului și Oltului, urmând ca fâșia locuită de ei să fie preluată de sași, apărarea ei fiind acum asigurată, iar sașii urmând s-o valorifice îndeosebi sub raport economic. Numeroasele privilegii acordate unor grupuri diferite, mai mari sau mai mici, de comunități săsești permit concluzia că așezarea sașilor nu a avut loc doar printr-un singur val de imigrare, ci prin sosirea continuă, de pe la 1100 până în secolul al XIV-lea, de grupuri succesive. După cum se va vedea în cele ce urmează, în secolele XII-XIII cele mai mari enclave au fost colonizate pe teritoriul regal, în timp ce altele, mai mici, se vor forma pe teritoriul comitatelor

nobiliare, dreptul comunităților săsești depinzând în mare măsură și de obiceiul ce era legat de pământul respectiv.

Cea mai mare enclavă colonizată a fost provincia Sibiului, care constituia pământ regal, unde anterior locuiseră secuii. Diploma andreiană acordă sașilor această fâșie de la Orăștie la Baraolt, le acordă și „terra Syculorum terrae Sebus“, ceea ce pare să însemne că secuii plecaseră cu puțin timp înainte de aici spre sud-estul Transilvaniei. Acest „Sebus“, după cercetările geografilor istorici, este Sebeșul, de unde secuii se pare că s-au retras sau urmau să se retragă în jurul anului 1224, data acordării privilegiului¹³. Este foarte probabil că secuii din această „țară Sebus“ să se fi așezat în zona ce a format ulterior scaunul Sepsi din sud-estul Transilvaniei. Forma alungită a provinciei Sibiului (Orăștie-Baraolt) arată clar că sașii preluaseră aici o zonă de apărare a secuilor. Cu excepția Văii Hârtibaciului, se pare că întreaga enclavă a fost preluată de sași de la secui, fiind posibil ca și alte enclave (Bistrița, Brașov) să fi fost apărute din punct de vedere militar mai întâi de secui. În timpul acestui schimb de populații, ordonat de regalitate, în câteva așezări secuii au rămas pe loc, și anume în mod deosebit în puncte strategice.

Adolf Schullerus menționează în acest context că cetățile de pământ de la Ungra, Crihalma, Hălmeag, Galați, Rucăr, Feldioara, Săcădate, Glâmboc și Cornățel, situate pe linia de apărare a Oltului, ar fi fost fortificații secuiești¹⁴. Comunitățile de limbă maghiară ce trăiesc în aceste localități nu sunt deci maghiare, ci secuiești, constituind mici comunități rămase aici după ce teritoriul a fost prelat sașilor. Numeroase comunități secuiești rămase pe loc s-au supus jurisdicției săsești, după cum s-a întâmplat ca multe localități, chiar cu coloniști sași, să rămână în comitatul Alba, presărate printre așezările scaunelor administrate de sași. De aceea, o privire asupra hărții cu organizarea administrativă, cu deosebire a sudului Transilvaniei, ne arată că nu au existat enclave „curate“ sub raport etnic. Peste tot puteau locui români, alături de ei existând enclave secuiești sau săsești și, în mod excepțional, toate cele trei populații în aceeași localitate. Această locuire este urmarea unei suprapunerii a celor două feluri de drept medieval, a celui legat de persoană și a celui legat de teritoriu, care au dat această aparent complicată organizare administrativă din Transilvania.

În ceea ce-i privește pe români, aceștia locuiau în primele secole ale celui de-al doilea mileniu în întreg spațiul intracarpatic, cu o densitate diferită. În cursul primelor două etape, o parte a românilor din nord-vest s-au retras din fața atacurilor ungarilor, aici așezându-se și comunități maghiare. În etapele 3-5 ale cuceririi, forța regalității s-a asigurat prin secui și sași – printre ei locuind,

13. *Ub.*, vol. I, p. 34-35.

14. A. Schullerus, *Die Grenzburgen der Altlinie*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 41, 5-8, Hermannstadt, 1918, p. 17-21.

desigur, și români – în timp ce românii își vor păstra o cvasiautonomie doar în „țările“ mărginașe ale Transilvaniei intracarpatică. Românii sunt atestați în continuare de materialul arheologic, înaintea menționării lor în documente, atribuindu-li-se cultura de tip Ciugud (lângă Alba-Iulia), răspândită destul de dens în secolele XI-XIII în sudul Transilvaniei. Ei sunt, de asemenea, reprezentați și de cele două tezaure de argint și monedă de la Cârțișoara și Făgăraș, bine cunoscute în literatura de specialitate.

Dacă aceasta este situația, cum se pot interpreta termenii de „terra deserta“ sau „terra vacua et inhabitata“ din unele documente papale și regale acordate sașilor? Preocupându-ne anterior de această problemă, urmează să redăm aici doar concluziile noastre deja publicate. Argumentând prin toponime, izvoare scrise și îndeosebi arheologice și fără să negăm consistența și veridicitatea documentelor, am ajuns la concluzia că *terra deserta* nu poate fi tradus doar prin pământ gol, pustiu, neorganizat, ci și prin pământ părăsit, aceasta cu referire la secui. După cum am văzut, nu românii (care au plecat poate și ei din unele așezări), ci secuii sunt cei care părăsesc teritoriul ce urma să fie locuit de sași. De altfel, dacă documentele respective ar fi avut vreo legătură cu românii schismatici (ortodocși), aceștia ar fi fost menționați ca atare.

Cu privire la prezența românilor în Transilvania vom semnala doar două elemente din toponimie, primul prezentat strălucit cu decenii în urmă de către Ioan Moga¹⁵. Cercetând denumirile sub care apare în documente localitatea Cristian (jud. Sibiu), autorul amintește că numeroase localități și-au primit numele după cel al greavilor conducători ai grupurilor de coloniști. Astfel, Sibiul a fost numit *villa Hermanni*, Gușterița *villa Humperti*, Turnișor *villa Egonis*, Bradu *villa Gerhardi* etc. În mod excepțional, în cazul Cristianului de la vest de Sibiu, sașii au numit așezarea lor Grossau (luncă mare, lată, după înfățișarea terenului), în timp ce românii au numit comuna după numele greavului sas Christian. Aceasta înseamnă că așezarea, ca și celelalte, a fost fondată de către sași în prezența românilor, sub ochii lor, prin Cristian ei înțelegând „satul în fruntea căruia se află Cristian“. Și, într-adevăr, la 5 km de Cristian, pe dealul Cetața Scurtă, aflat pe hotarul comunei Orlat, s-a identificat și s-a cercetat arheologic o fortificație din secolele XI-XII, a cărei menire era tocmai apărarea comunității românești de pătrunderea arpadiană, reprezentată în zonă de secui și apoi de sași. Cetatea era atunci în funcțiune și românii de aici au putut înregistra colonizarea sașilor la Cristian și în alte comune învecinate.

În ceea ce privește numele german al orașului Brașov, Kronstadt, continuitatea istorică din Transilvania iese și mai mult în evidență. Numele Brașov a fost preluat din limba slavă în perioada șederii și asimilării slavilor de către

15. I. Moga, *Contribuții la istoria colonizărilor din Transilvania. I. Numele satului Cristian (jud. Sibiu) și semnificația lor istorică*, Sibiu, 1944, p. 3-31.

români în Țara Bârsei, însemnând ienupăr, plantă montană des întâlnită în Carpați. La venirea lor în Țara Bârsei, după 1211, întâlnind aici populația românească, sașii au preluat acest nume, traducându-l în limba germană medievală, ienupăr numindu-se Krane. Acest nume, ca toate celelalte, a trebuit să fie adaptat limbii oficiale, latinei medievale. Întrucât în limba latină Krane nu însemna nimic, scribii vremii, neobosindu-se cu o traducere în latină și din cauza apropierii lingvistice între Krane și Krone (= coroană), s-au încetățenit numele latin Corona și cel german Kronen = Kronstadt, însemnând acum „orașul coroanei“, deși la origine nu are nimic cu vreo coroană, ci cu planta amintită. În dialectele săsești din prezent (Kronen și variante) nu se înțelege obligatoriu sensul de coroană. Istoria numelui localității Brașov-Kronstadt ilustrează deci o continuitate perfectă de la perioada de conviețuire româno-slavă (sec. VII-VIII) la cea de conviețuire româno-germană (din sec. al XIII-lea), numele fiind atestat documentar în forma „Brasu“ din 1271, iar începând din anul 1336 în forma „Corona“, cele două denumiri fiind utilizate paralel până în prezent.

4. Situația generală a Transilvaniei în secolele XII-XIII

DUPĂ CUCERIREA PANNONIEI de către maghiari, aceștia numeau teritoriul situat la est de Munții Apuseni țara de „dincolo de păduri“ (*erdö elü*), deci Ultrasilvana, care apoi se va numi Transsilvania. Vechea denumire ungară a fost preluată de români în forma Ardeal, pe când sașii în germană, apoi și slavii în traducere au folosit în secolul al XIII-lea numele Siebenbürgen, respectiv Sedmogradsko.

În perioada aceasta au fost redactate numeroase documente și unele cronică, dintre care însă, din cauza numeroaselor tulburări politice interne și internaționale, s-au păstrat relativ puține: din secolul al XI-lea se păstrează doar patru documente. De aceea și etniile Transilvaniei sunt menționate relativ târziu față de momentul prezenței lor istorice în acest spațiu. Aceeași este situația și cu privire la diferitele „țări“, comitate, scaune și districte, care pot fi mai vechi față de prima mențiune documentară păstrată. Cu privire la cuprinderea acestor unități administrative, ca și despre domeniile cetăților care aparțineau puterii regale, multe dintre ele cercetate și arheologic, s-au putut formula doar ipoteze. Față de teritoriile Europei Centrale și ale Imperiului Bizantin, între care se situează geografic Transilvania, secolele XII-XIII sunt mai bine cunoscute azi datorită unor cercetări în științele auxiliare (arheologie, lingvistică, toponimie ș.a.), care însă, prin natura lor, nu pot înlocui izvoarele scrise. Materialele arheologice de valoare (monede, arme și podoabe) puteau circula dintr-o țară

într-alta, multe dintre ele având altă origine decât locul de descoperire, dar permit datări de situri arheologice destul de apropiate în raport cu data confecționării lor.

Deși cucerirea Transilvaniei, dinspre vest, pe Someș și Mureș în sus, nu era încheiată, regalitatea ungară începe în secolul al XII-lea să se ocupe tot mai intens de organizarea Transilvaniei intracarpatică, proces care coincide cu oprirea năvălirilor triburilor turanice (pecenegi, uzi și cumani), cu mutarea seculilor la margine, cu așezarea sașilor și a cavalerilor teutoni. Termenii de voievozi, duci, comiți, desemnându-i pe cei aflați în fruntea unor organizații teritoriale, arată, prin înseși originile latină și slavă ale cuvintelor, că, pe de o parte, regalitatea ungară a preluat unele funcții de demnitari, lipsind un „plan“ de integrare a diferitelor populații și teritorii, intențiile puterii centrale adaptându-se realităților locale și necesităților politice. Până la sfârșitul secolului al XIII-lea, țara a rămas în cea mai mare parte împădurită și slab populată. Sub raport etnic, în ciuda unor pomeniri târzii ale slavilor, ei dispăruseră ca etnie, lăsând în limbile română și maghiară unele toponime adaptate; absența altor toponime slave în graiurile săsești este dovada absenței slavilor în Transilvania secolului al XII-lea.

În întregul teritoriu cucerit de maghiari se aflau populații mai vechi, slave și romanice, care sub raport politic se aflau într-o fază incipientă de organizare. În încercarea lor de a administra vastul teritoriu cucerit, regii arpadieni au păstrat uneori vechea organizare voievodală, cum s-a întâmplat și în Transilvania intracarpatică. Un „comes de Bellegrat“ (Bălgrad) amintit în 1097 este probabil aceeași persoană amintită în 1111 ca „Mercurius princeps Ultra Silvanus“. Primul voievod propriu-zis, numit întotdeauna de rege, apare documentar în 1199, iar apoi tot mai frecvent. Numirea a cinci voievozi în Transilvania până în 1206, care pe la 1200 mai poartă și titlul de comiți de Alba Transilvană (-Iulia), titlu ce ulterior va dispărea, arată dependența lor de puterea centrală, cu foarte puține excepții toți fiind unguri. Voievodul instalat la Alba-Iulia avea atribuții administrative, juridice și militare; în 1177, Gallus era „comes Albensis Ultrasilvanus“, dar mai era încă în 1214 „Voivoda comes de Doboka“.

Sub raport politic-militar, Transilvania, ca și Ungaria, putea face față în a doua jumătate a secolului al XII-lea unor invazii de jaf ale popoarelor din stepele răsăritene, dar nu și armatei imperiale bizantine. Frecvente confruntări dintre Imperiul Bizantin și Ungaria, desfășurate la sud și nord de Dunăre, sunt întrerupte de perioade de colaborare și chiar de alianțe dinastice, îndreptate împotriva slavilor din Balcani și a migratorilor târzii veniți din răsăritul Europei.

În anul 1166, împăratul Manuel I a pornit cu armata sa de la Dunărea de Jos în direcția Transilvaniei. Efectivele, comandate de Leon Vatatzes, cuprindeau și un însemnat număr de valahi și au pătruns, probabil prin trecătoarea Oituz, în „țara hunilor“ (a ungarilor), unde au provocat mari distrugerii, luând

cu ei numeroși prizonieri și cai. Niketas Choniates notase atunci: „Marea sa armată a cuprins printre alții și o mare masă de valahi, care spun că ar fi descendenții unor coloniști din Italia“. Din această mențiune deducem în primul rând faptul că „vlahii“ erau conștienți, după un mileniu, că sunt urmași ai coloniștilor romani. Dar această primă mențiune a venirii în Transilvania a unui număr mare de români nu înseamnă că n-au existat români înainte de 1166 aici, după cum nu se face nici o mențiune că ei și numai ei din armata bizantină ar fi rămas în interiorul arcului carpatic. Dacă am admite teoria imigrării românilor (eventual ca prizonieri?) în 1166, ar fi imposibil ca ei să fie amintiți în zone atât de mari, în interiorul și în afara Carpaților, în documentele și cronicile veacului al XIII-lea – anume deja în a treia generație.

O altă expediție de pedepsire a ungarilor a pornit din Vidin, condusă de Ioannes Dukas, care a intrat dinspre Banat, prin Poarta de Fier a Transilvaniei sau prin Valea Jiului, în „țara hunilor“, unde a distrus numeroase sate mari și a luat cu sine o pradă bogată, informează Ioannes Kinnamos. Credem că aceste sate mari, situate la nord de un teritoriu primejdios, nelocuit, se aflau în Hațeg și pe Mureșul Mijlociu, unde locuiau probabil mulți români, mai puțini la număr fiind probabil ungarilor și secuii aflați la nord de Olt, de-a lungul prisăcilor, pe când așezarea sașilor de abia începuse la mijlocul veacului al XII-lea. Nici în 1166 și nici cu prilejul altor expediții bizantine în nordul Dunării nu s-a inițiat o „colonizare“ semnificativă de români balcanici în Transilvania, fiind mai degrabă posibilă – dar nu dovedită – plecarea unor români din Transilvania în perioada cuceririi maghiare, urmată de așezarea aici de populații privilegiate de regalitate (secui, sași, cumani ș.a.).

Fără a dispune de suficiente date certe din secolul al XII-lea, cele datând din veacul următor nu evidențiază plecarea masivă a unor etnii din Transilvania la sud și est de Carpați. Datorită densității scăzute în Europa Central-Răsăriteană, factorul uman era esențial și pentru Ungaria arpadiană, care era interesată în atragerea locuitorilor maghiari de partea puterii centrale, prin privilegii legate și de convertirea la catolicism, dar și în atragerea unor coloniști din Occident, experimentați în meserii, minerit și negoț. Și într-adevăr, cu excepția mării aristocrații, care era exclusiv maghiară, în Ungaria arpadiană găsim membri ai tuturor populațiilor în toate straturile sociale, ponderea fiind strâns legată și de locul de habitare a diferitelor etnii. După experiențele mai mult nefaste de până la mijlocul secolului al XI-lea, Ungaria se numără printre țările „tolerante“ până la dispariția dinastiei arpadiene la începutul veacului al XIV-lea.

Un rol important pentru cunoașterea dezvoltării economice, artistice și culturale din secolele XII-XIII îl au săpăturile arheologice care au însoțit de peste un veac strădaniile istoricilor de a completa izvoarele scrise. Nu a existat niciodată un plan sistematic de cercetare arheologică medievală pe teritoriul

Transilvaniei, deși cercetările au fost destul de ample, scăzând însă în intensitate în ultimul deceniu. Prioritare au fost cercetările de salvare în centre istorice urbane, la diferite fortificații, construcții eclesiastice și profane cerute de anumite proiecte de restaurare. Pe lângă asemenea săpături de primă necesitate, săpăturile din Transilvania au fost efectuate în funcție de interesele științifice ale arheologilor.

În timp ce armele pot fi mai ușor datate, uneori și podoabele, uneltele și ceramica au putut fi atribuite unui secol sau altuia doar când erau în asociație cu monede, lucru destul de rar întâlnit. De aceea și atribuirile etnice sunt de cele mai multe ori îndoielnice, când nu se cunosc mai exact împrejurările istorice sau date din documente. În ceea ce privește secolele XII-XIII, s-a putut dovedi că în Transilvania a sporit în mod considerabil numărul așezărilor, inclusiv în depresiunile cu o climă mai puțin prielnică, datorită și colonizărilor cu maghiari, secui și germani. Chiar dacă la sfârșitul mileniului I și până la 1300 nu reușim să efectuăm atribuiri etnice, observăm, în schimb, că Transilvania avea o densitate de locuire comparabilă cu cea din țările vecine. Dacă monumentele eclesiastice ale populațiilor nou-venite în Ardeal sunt mai numeroase în epoca romanului, nu înseamnă că populația românească a lipsit deoarece până în secolul al XIII-lea nu cunoaștem biserici de piatră ale sale sau datarea lor este nesigură.

5. Așezarea sașilor și a cavalerilor teutoni

AȘEZAREA SAȘILOR ȘI A CAVALERILOR TEUTONI în Transilvania constituie o parte dintr-un amplu proces de colonizare germană în centrul și răsăritul Europei, ce s-a desfășurat în secolele X-XIV din Austria până în Țările Baltice, din Olanda de azi până în părțile sud-slave ale Imperiului Bizantin. Cauzele, desfășurarea și mai cu seamă rezultatele acestei colonizări desfășurate în vreo 20 de provincii istorice sunt multiple și foarte diferite, urmând să ne rezumăm doar la Ungaria în general și la Transilvania în special.

Motivele pentru plecarea din apusul Europei în răsăritul continentului sunt aproape aceleași care au determinat participarea la cruciadele occidentalilor spre Palestina, desfășurate în secolele XI-XIII. Diferența constă doar în aceea că la colonizarea în Europa Est-Centrală ponderea germanilor este precumpănitoare. Micșorarea feudelor în Țările de Jos (Olanda, Belgia și Luxemburg) și în teritoriile renane, aflate în Imperiul Romano-German, a stârnit dorința nobilimii de a găsi noi domenii, înrăutățirea situației sociale a țăranilor cu *maus-sus*-uri (sesii) mereu subîmpărțite și obligații sporite față de biserică și stat și dorința meșteșugarilor specializați de găsire a unor noi piețe de desfacere au făcut ca la așezarea germană în Est să participe coloniști din toate straturile sociale.

În ceea ce privește regalitatea ungară, ea a urmărit prin colonizare creșterea numărului de contribuabili și o mai eficientă apărare a Transilvaniei, sașii completând, alături de secui, mutați la mijlocul veacului al XII-lea în sud-estul voievodatului, linia de apărare în zonele de miazăzi și răsărit.

Cea mai veche mențiune privind plecarea unui colonist din Apus datează din 1103, când Anselm de Braz (Braz – azi localitate în Belgia) a plecat cu fiii săi undeva în „Ungaria”¹⁶. Nu se poate dovedi că acest Anselm s-a așezat la *Broos*, numele german al Orăștiei, deși o colonizare germană timpurie în apropiere de Alba-Iulia, ce devenise reședință voievodală și episcopală, este verosimilă. Oricum, la vânzarea pământurilor sale, Anselm prevăzuse și clauza ca, la o eventuală întoarcere, el să poată primi de la cumpărătorul suprafețelor vândute, contra aceleiași sume de bani primite de mănăstire, sesia vândută. Anselm și fiii săi nu s-au întors, lăsând acasă o fată căsătorită. Mențiunea din 1103 arată că în apusul Imperiului German se știa de posibilitatea emigrării în Ungaria, dialectele săsești arătându-ne că în vestul Germaniei, al Belgiei și în nord-estul Franței se afla epicentrul emigrării spre țări din răsăritul Europei. În 1148 a emigrat Hezelo din Merkstein (lângă Aachen)¹⁷ în Ungaria, după ce vânduse averea sa mănăstirii *Klosterrath*; el pleca deci dintr-un loc apropiat de localitatea Braz, de unde emigrase Anselm.

Emigrarea în Transilvania, datată în esență în timpul regelui Géza al II-lea (1141-1162), mai cu seamă în a doua parte a domniei sale, nu este cunoscută în amănunt, dar stabilirea în 1148 a lui Hezelo în Ardeal nu este exclusă, ea având loc în timpul Cruciadei a II-a în Orient.

Dacă teritoriile de origine ale sașilor și cronologia așezării lor în Transilvania nu sunt cunoscute în amănunt, cercetarea având la dispoziție doar unele indicii indirecte, în schimb se cunoaște mai bine situația lor de aici, datorită unor documente datate. Majoritatea sașilor s-au așezat în fâșia Orăștie-Baraolt (în satul *Drăușeni*), începând cu mijlocul secolului al XII-lea până în secolul al XIII-lea. Forma alungită a acestei fâșii, cu o lățime ce cuprindea doar câteva sate la nord de Munții Orăștiei, ai Sebeșului, ai Cibinului și de râul Olt, arată clar că este vorba de o linie de apărare care, după unele documente, toponimice și alte indicii, a fost preluată de la secui. Acest schimb de populații ordonat de rege arată că sașii dețineau rolul de aliați ai puterii centrale împotriva marii nobilimi și a năvălitorilor ce vroiau să pătrundă în interiorul arcului carpatic.

În ceea ce privește cronologia așezării sașilor, cercetătorii apreciază că tot pe la mijlocul veacului al XII-lea a început să fie colonizată zona Bistriței, care

16. Textul în W. Wattenbach, *Ein Streifzug durch den Ardennerwald*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1854, p. 81-87.

17. *Annales Rodense*, în *Monumenta Germaniae Historica*, vol. XVI, Hannover, 1859, p. 720.

era tot teritoriu regal, deci direct dependent de puterea centrală. Singurul act de colonizare germană propriu-zis a fost cel acordat de regele Andrei al II-lea ordinului cavalerilor teutoni în Țara Bârsei și în unele enclave din jur. Aceste teritorii au fost colonizate de regii Ungariei pe teritoriul aflat sub stăpânirea lor directă.

În sud-estul Transilvaniei, secuii au format o comunitate deosebită, cu resturi de orânduiri patriarhal-gentilice, regalitatea atribuindu-le privilegii în schimbul apărării pasurilor peste Carpați împotriva invadatorilor străini. În secolul al XII-lea, ei erau deja maghiarizați, fiind apoi împărțiți în trei stări sociale (secuii frunțași, călăreții și pedestrașii) echivalente cu organizarea lor militară, consemnată abia în secolul al XIV-lea. Din fața prisăcilor, pe o anumită porțiune, cum a fost fâșia Orăștie-Drăușeni, în Țara Bârsei și în alte zone, regele a evacuat orice fel de populație, pentru securitatea regatului. Asemenea fâșii, temporar nelocuite, sistem aplicat deja de romani în antichitate, erau numite „terra deserta” sau „terra deserta et inhabitata”, ele fiind ulterior, o dată cu extinderea cuceririlor, repopulate. Acești termeni – părți „pustii și nelocuite” – nu trebuie înțeleși în sensul că populația românească ar fi lipsit din Ardeal sau ar fi izgonită din țară, ci doar în sensul unor măsuri temporare necesitate de apărarea limitelor regatului, indiferent de direcția de extindere a acestuia.

Este cunoscut faptul că regii primei și singurei dinastii de origine ungară, a Arpadienilor, care a domnit până în 1301 în Ungaria, au fost toleranți față de toate populațiile găsite în întinsele teritorii cucerite, la care s-au adăugat coloniști ca secuii, sașii, cumanii, membri ai ordinilor cavaleresti (teutoni și ioaniți) și alții, care, fiecare în parte, au trăit după drepturi separate, după privilegii deosebite care exprimau atât interesele regalității sau ale unei alte instituții înalte, laice sau religioase, cât și ale unei etnii într-o zonă bine precizată.

Ca atare, constituie o iluzie teza că sașii s-au așezat în secolele XII-XIII în enclave locuite de români. Diploma andreiană de la 1224 acordată sașilor din fâșia Orăștie-Baraolt prevedea ca sașii să folosească „pădurea românilor și pecenegilor” împreună cu aceștia, iar Țara Bârsei, acordată ordinului cavalerilor teutoni, se mărginea cu „țara românilor” (*terra Blacorum*). Înălții potentăți au repliat așezările diferitelor populații în funcție de interesele lor, dar în privilegiile acordate sașilor în secolele XII-XIII nu este vorba de obști sătești mixte, la început fiecare etnie locuind – de plăcere sau silit – în obști diferite. Respectându-se dreptul cutumiar al diferitelor etnii, combinat desigur cu interesele puterii centrale, având deci „constituții medievale” diferite, lipsa o „conviețuire frățească” în aceleași localități, cum a dorit s-o „dovedească” istoria marxistă uniformizantă.

Privilegiile acordate sașilor începând cu secolul al XIII-lea sunt acordate numai lor; răzbate, desigur, un exclusivism de habitare al sașilor, care începând cu epoca modernă le va fi fatal, ei locuind în enclave separate de români, unguri

și secui. Puteau fi vecini (obștile săsești putând fi vecine), dar nu în aceeași obște.

După așezarea sașilor în zona Orăștie-Drăușeni, în districtul Bistriței și după donarea Țării Bârsei ordinului cavalerilor teutoni, urmată de așezarea de familii țărănești și de meșteșugari, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea și în secolul următor la provincia Sibiului se va atașa Sighișoara, în Două Scaune (Mediaș și Șeica) se vor așeza sași în sate supuse episcopului Transilvaniei, iar în Podișul Secașelor și în zona dintre Târnave, populației existente, în speță celei românești, i se vor adăuga comunități săsești, supuse deopotrivă nobilimii maghiare și greavilor sași aflați în curs de a deveni nobili și de a se maghiariza. Acest din urmă proces este similar cu cel prin care au trecut o parte a cnezilor și voievozilor români.

La începutul secolului al XIII-lea a fost ridicată mănăstirea cisterciană de la Cârța, în sudul Oltului (azi județul Sibiu), o parte a Țării Făgărașului fiind „golită de români“, sub cistercieni ajungând mai multe sate săsești de la nord de Olt.

Conchidem că așezarea sașilor a avut loc în zone strategice preluate de la secui, unde sașii vor avea privilegii exclusive, fără a domina alte etnii (provincia Sibiului, districtele Bistrița și Brașov), pe când în celelalte teritorii colonizate mai târziu obștile săsești se vor învecina cu cele românești sau ungurești. Interiorul Transilvaniei intracarpatică a fost colonizat cu unguri, secui și sași, rămânând aici și obști românești, pe când în depresiunile marginase ale Ardealului locuiau în majoritate români, doar în zone miniere și strategice mai importante locuind și coloniști de altă origine.

Sașii din „Altland“ (viitoarele scaune Sibiu, Nocrich și Cincu) au obținut confirmarea pentru o prepozitură proprie la sfârșitul secolului al XII-lea, subordonată direct arhiepiscopiei din Strigoniu (Esztergom), la care se vor adăuga și alte enclave săsești, fiind exclus orice amestec al episcopului transilvan. Privilegiile acordate sașilor de rege sau de voievodul transilvan unor regiuni colonizate succesiv cu germani sunt de fapt rezultatul unor tratative purtate de clerici și mai ales de comiți germani și valoni cu reprezentanții monarhului. Asemenea tratative a purtat în 1147 regele Béla al IV-lea cu participanți apuseni la Cruciada a Doua în Orient. Aflând de doleanțele cruciaților, regele i-a invitat să se așeze pentru totdeauna în Ungaria și nu este exclus ca Hezelo din Merkstejn să fi emigrat în Ungaria ca urmare a acestei invitații.

Toate grupurile de coloniști germani au primit pe rând privilegii, destul de diferite, în funcție de emitentul actului și de doleanțele coloniștilor. Cele mai largi drepturi le-a obținut comunitatea săsească din fâșia Orăștie-Baraolt (Baraolt este un nume de hotar al comunei Drăușeni – Borlten) în anul 1224, de la regele Andrei al II-lea, după ce se pierduse actul lui Géza al II-lea, inițiatorul colonizării în Ardeal. Dată fiind importanța acestui act pentru istoria sașilor și

a Transilvaniei în general, în cele ce urmează vom reda principalele articole ale acestui privilegiu, în interpretarea noastră de astăzi¹⁸.

1. Toți locuitorii dintre Orăștie și Baraolt, inclusiv ținutul secuiesc al Sebeșului și regiunea Drăușeni, să formeze o entitate politică, având în fruntea sa un jude regal. Totodată se desființează toate comitatele, în afară de cel al Sibiului.

După eșecul răscoalei sașilor din 1324, îndreptată împotriva voievodului transilvan care le nesocotea drepturile, se abrogă constituția comitatelor, provincia Sibiu împărțindu-se în șapte scaune (judecătorești), plus scaunul principal Sibiu. În fruntea fiecărui scaun se află un jude regal, ca reprezentant al regelui, judele Sibiului având ulterior cele mai mari prerogative. Inițial, juzii au fost numiți de către rege; începând din 1464 însă, ei au fost aleși de cetățenii cu drepturi depline ai scaunului, urmând să fie confirmați de către rege. După introducerea constituției scaunale, judele regal a fost dublat de un jude scăunal ca jude al poporului. Aceste scaune erau: Orăștie, Sebeș, Miercurea, Sibiu, Nocrich, Cincu, Rupea și Sighișoara.

2. Comunitățile de coloniști (comunele) au dreptul să-și aleagă singure juzii (primarii), pe care judele regal are voie să-i confirme doar dacă aceștia locuiesc permanent în scaunele respective.
3. Sașii provinciei Sibiu sunt obligați să-i plătească regelui, anual, suma de 500 de mărci de argint, după unitatea sibiană bazată pe denarul de Köln.
4. Provincia Sibiu trebuie să contribuie cu 500 de ostași înarmați la expedițiile regale din cuprinsul regatului; în afara regatului, doar cu 100; dacă regele nu conduce personal oastea, atunci doar cu 50 de oșteni.
5. Comunitățile de coloniști au dreptul de a-și alege singure preoții. Aceștia primesc de la enoriașii lor decima, din care cedează un sfert episcopului. În comunele cu locuitori ce nu trăiesc după dreptul coloniștilor apuseni, decima îi revine în întregime episcopului. Acesta numește clericii locali, pe care îi plătește cu un sfert din decimă.
6. În continuare, regele dispune ca locuitorii provinciei Sibiu să nu fie judecați decât de către el însuși sau de judele regal instalat de el, și numai după cutuma lor. La judecata regală erau chemați doar cei a căror cauză nu putea fi rezolvată de către propriul jude (local sau scăunal).
7. Regele Andrei al II-lea conferă coloniștilor dreptul de a folosi pădurea vlahilor și bisenilor (pecenegilor) împreună cu aceștia. Este probabil vorba de regiunile împădurite aparținând cetăților de hotar Tălmăciu și Săliște.
8. Pădurile și apele, a căror exploatare este dreptul regelui, sunt date spre liberă folosință atât săracilor, cât și bogaților.

18. *Ub.*, vol. I, p. 34-35.

9. Regele dispune pentru toate timpurile ca nici un ținut din provincia Sibiului să nu fie cedat vreodată unui senior. În cazul încălcării acestui drept, coloniștii sunt datori să protesteze imediat și sunt îndreptățiți să-și impună drepturile.
10. În final, se prevede ca negustorii provinciei Sibiu să fie scutiți de dări în întregul Regat Maghiar, iar târgurile ținute pe teritoriul lor să fie scutite de vămi.

Libera alegere a dregătorilor, excluderea nobilimii de la locuirea în cadrul grupului respectiv și circulația cu mărfuri prin întregul regat fără plata vămilelor nu sunt întâmplătoare. Ele ne arată marile pericole ce pândeau obștea liberă, cum se întâmplase în Apus, lipsa iobăgiei fiind dreptul principal obținut. Dar faptul că nu țărani au fost hotărâtori în obținerea privilegiului, ci meșteșugarii și negustorii, care cereau libera circulație a mărfurilor, ne sugerează primul indiciu al viitorului proces de urbanizare în Transilvania.

În vremea lui Andrei al II-lea (1205-1235) se încheie cucerirea Transilvaniei de către Ungaria prin acordarea Țării Bârsei ordinului cavalerilor teutoni¹⁹. Acest ordin, ca și altele create în timpul cruciadelor desfășurate pentru cucerirea Palestinei în favoarea creștinătății, datând din anul 1190, era militar și totodată călugăresc. El urmărea să lupte împotriva necredincioșilor de orice neam, dar și împotriva ortodocșilor, considerați eretici, cum dovedise și Cruciața a IV-a, care a avut ca urmare cucerirea Constantinopolului și a unei bune părți din Imperiul Bizantin în 1204 de către feudalitatea Europei Apusene, în alianță cu orașele-porturi italiene. Având sediul la Acra la începutul secolului al XIII-lea, ordinul teuton a primit numeroase dării în Germania, fiind însă subordonat mai mult papalității decât puterii laice din diferitele țări. Pentru apărarea Transilvaniei de Sud-Est, Andrei al II-lea și maestrul ordinului teuton au încheiat, în 1211, o înțelegere prin care cavalerii teutoni primeau Țara Bârsei împreună cu largi libertăți, ei fiind scutiți de plata vămilelor, având voie să folosească bogățiile solului și ale subsolului, putând construi orașe și fortificații de lemn ș.a. Ca și coloniștii sași, cavalerii teutoni erau supuși direct regelui, și nu voievodului transilvan. În 1222 ei primesc un nou privilegiu, prin care puteau trece fără plata vămilelor prin zonele locuite de români și secui, putând construi și cetăți de piatră. În cadrul misiunii catolice promovate de ordin, sunt demne de amintit: înființarea episcopiei Milcoviei sau a cumanilor în exteriorul Carpaților, colonizarea cu germani a 15 localități în Țara Bârsei, dar mai cu seamă zădărnicierea atacurilor cumane prin trecătorile din Curbura Carpaților.

Dar ordinul teuton nu s-a ținut de înțelegerile încheiate cu regele Andrei al II-lea, tinzând să lărgească teritoriul primit și să obțină libertatea de acțiune,

19. *Ibidem*, p. 11-12.

recunoscând doar autoritatea papalității. Crescând tensiunea între ordin și rege, acesta s-a decis să-l izgonească din regat. Importantă ni se pare și data emiterii diplomei pentru sașii din provincia Sibiului după 30 noiembrie 1224, suveranul folosindu-i pe aceștia împotriva cavalerilor. Este posibil ca, în afara armatei regale, la izgonirea cavalerilor din reședința ordinului, Marienburg (Feldioara), și din alte patru fortificații să fi participat chiar și sașii din Țara Bârsei. Ulterior, acest ordin va fi așezat pe țărmul Mării Baltice, în Mazovia, unde va lupta împotriva pruşilor păgâni și a popoarelor baltice, aici teutonii creându-și un stat propriu, ce avea să ducă războaie continue împotriva vecinilor. Sașii și-au continuat traiul în Țara Bârsei, în locul Feldioarei reședința lor devenind Brașovul.

Către mijlocul veacului al XIII-lea, Transilvania se afla în plină ascensiune economică, proces la care au participat toate etniile, în ciuda diferențelor uneori foarte mari dintre statutele lor social-juridice. Evoluția economică a Transilvaniei, în agricultură, meșteșuguri, minerit și negoț, a fost însă brusc întreruptă de invadatori necunoscuți până atunci.

6. Invazia mongolă

LA SFÂRȘITUL SECOLULUI al XII-lea și la începutul celui următor, în Asia Centrală s-a format o puternică uniune de triburi ce se afla pe cale de a deveni stat, lucru realizat de Temugin sau Gînghis-Han, care i-a înfrânt mai întâi pe șefii triburilor mongole sau tătare, pentru ca în anul 1206 să devină mare-han al Imperiului Mongol. Având o armată puternică, mongolii vor porni la cuceriri în Asia și, aproape concomitent, spre Europa, jefuind și prădând zeci de popoare, dominația lor întinzându-se, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, de la Carpați până la Oceanul Pacific, formând cea mai mare stăpânire din câte a cunoscut omenirea. În 1211 tătarii au început să cucerească China, stat aflat pe o treaptă de civilizație superioară lor, ca și majoritatea țărilor din răsăritul Europei. În 1223 a avut loc bătălia de la Kalka dintre mongoli și ruși, cei din urmă fiind sprijiniți și de triburi cumane. Retragerea cumanilor din luptă a determinat o gravă înfrângere a rușilor, care nici ei nu erau uniți.

Sub Batu și Subotai, tătarii reiau cuceririle spre vest în 1236, supunând pe rând cnezatele rusești, după care a venit rândul cumanilor. Aceștia s-au putut retrage, în parte, din calea mongolilor în Imperiul Bizantin, unii dintre ei fiind așezați în diferite regiuni ale Ungariei, promițând regelui Béla al IV-lea supunere și adoptarea creștinismului de rit catolic. În 1236-1237, Batu-Han întemeiază puternicul stat al Hoardei de Aur, ce va deține, secole de-a rândul, controlul asupra regiunilor europene de la est de Carpați. În 1240 a fost cucerit cel mai important oraș al rușilor, Kievul, iar apoi cnezatele Volhiniei și Haliciului

(1241). După una din cronicile rusești, mongolii i-au silit la colaborare și pe bolohoveni, deci pe românii ce trăiau în răsăritul Carpaților.

În timp ce chinezii au rezistat câțva timp la adăpostul Marelui Zid, popoarele din răsăritul Europei nu aveau forța necesară pentru a se opune cu succes mongolilor. Cu vreo 200.000 de luptători, aceștia au pornit în mai multe direcții, pentru a învâli diferitele popoare concomitent, ele neavând posibilitatea de a colabora. Una din oști a străbătut Polonia spre vest, la 9 aprilie 1241 învingându-i pe polonezi și pe germani la Liegnitz, în Silezia, după care a străbătut spre sud Regatul Boemiei. A doua oaste a pornit din Halici direct spre Ungaria, ajungând la sfârșitul lunii martie la Buda. Cel de-al treilea corp de oști a pornit spre vest străbătând nordul Moldovei, sub comanda lui Kadan, pătrunzând apoi în Transilvania, distrugând tot ce i-a ieșit în cale, mai ales așezările cu populație mai numeroasă, încă neîntărite. Această oaste a cucerit așezarea minieră Rodna, apoi Dejul, Clujul și Oradea, îndreptându-se spre centrul Ungariei. Altă oaste a parcurs Moldova de la nord la sud, distrugând episcopia cumanilor. (Informațiile privind întâmplările din Moldova și Transilvania au fost descrise destul de amănunțit de canonicul Rogerius de la Oradea.) După o scurtă oprire în sudul Moldovei, această unitate mongolă a trecut pasul Oituz (numit și Pasul Tătarilor), unde secuii și românii au opus zadarnic rezistență, ajungând astfel și în sudul Transilvaniei. A urmat rândul sașilor, tătarii ocupând Brașovul, la 31 martie 1241, în aceeași zi în care a fost distrusă Rodna. În fața acestui plan de cucerire bine întocmit și aplicat, voievodul Transilvaniei a încercat zadarnic să opună o oaste strânsă în grabă. La 11 aprilie a fost cucerit Sibiul, unde au fost uciși o sută de oameni, urmat de Sebeș, Alba-Iulia, Orăștie și Arad, tătarii urmându-și drumul în direcția Budei, o altă parte dintre ei trecând în Țara Românească, românii de aici încercând zadarnic să le reziste. (Ei sunt numiți românii negri, deoarece locuiau în țara numită de izvoarele orientale Cumania Neagră.) Și de aici tătarii s-au îndreptat apoi spre Ungaria.

După cum arată Rogerius în lucrarea sa *Carmen miserabile*, Regatul Ungar nu era pregătit pentru o asemenea acțiune concertată a mai multor oști tătare ce urmau să se strângă la Buda. Nobilimea ungară nu era unită în jurul regelui pentru a participa la luptă, fiind nemulțumită atât de îngrădirea privilegiilor ei, cât și de așezarea cumanilor în Ungaria, hotărâtă de rege. Papalitatea și împăratul romano-german, aflându-se într-o luptă de durată pentru supremație în Europa Apuseană, nu s-au angajat să sprijine Ungaria împotriva mongolilor. La Mohi, pe râul Sajó, un afluent al râului Tisa, la 11 aprilie 1241 unghurii au suferit o înfrângere totală, la luptă lipsind o bună parte a nobilimii maghiare.

La întoarcere, în 1242, o oaste comandată de Batu a străbătut iarăși Transilvania, devastând-o, în timp ce tătarii conduși de Kadan au pustiit regiunile din sudul Dunării până în Dalmația. Peste tot unde au ajuns tătarii în Europa, cavaleria lor ușoară și rapidă și-a dovedit superioritatea față de cavaleria grea

în armuri a nobilimii apusene. Având o mare rază de acțiune, tătarii puteau distruge într-o singură zi zone întinse. În centrele urbane incipiente numărul locuitorilor scăzuse la nivelul satelor, cea mai mare parte a gospodăriilor fiind distruse; foarte mulți oameni au fost omorâți sau luați în captivitate²⁰.

La răsărit și la sud de Carpați, ca și în Bulgaria, mongolii își vor exercita dominația directă; au părăsit Polonia, Țările Baltice, Ungaria și Transilvania, rămânând însă mereu o amenințare și invadând ulterior, în colaborare cu turcii otomani, în repetate rânduri Transilvania.

7. Transilvania până la sfârșitul veacului al XIII-lea

INCLUSĂ PÂNĂ LA începutul secolului al XIII-lea în Ungaria arpadiană, Transilvania avea să evolueze într-un ritm apreciabil pe drumul parcurs de statele europene mai vechi. Și aici, regele și-a păstrat dreptul de stăpânire superioară asupra pământului, din care donează cea mai mare parte nobilimii laice, instituțiilor religioase, secuilor și sașilor, o bună parte – mai ales în depresiunile de margine ale Ardealului – rămânând în stăpânirea cnezilor și voievozilor români. În nobilime se încadrau și „iobagii castrelor“ regale, deci o nobilime de funcții.

Obștile țărănești aveau obligații mereu sporite, foarte diferențiate în funcție de organizarea administrativ-juridică, de diferite privilegii.

Polarizarea dintre nobilime și țărănime se afla în secolul al XIII-lea doar la început; toți țărani aveau obligații față de stăpânii lor, față de biserică și de stat, deocamdată neputându-se vorbi de o iobăgie clasică, majoritatea obștilor fiind libere din punct de vedere juridic, după cum vor rămânea libere obștile săsești de pe teritoriul regal.

Din secolul al XIII-lea și până în secolul al XVI-lea, când Principatul Transilvaniei se desprinde din Ungaria medievală, cel mai mare număr de nobili în Ardeal erau cei maghiari, ei având și cel mai mare număr de țărani aserviți, iobagi.

În părțile Aradului, Zarand, Maramureș, Hațeg, Amlaș, Năsăud și Făgăraș, românii nu erau propriu-zis iobagi, ci țărani cu obligații individuale și colective, ce se aflau social și juridic deasupra iobagilor de pe domeniile comitatelor. Românii aveau sesiile lor, cum aveau și țărani sași și maghiari, starea lor socială fiind și ea foarte diferențiată. Afirmatia istoricilor moderni ai românilor, că iobagii din Transilvania erau în majoritate români înainte de secolul al XV-lea, constituie o legendă născută în toiul luptelor de emancipare socială și națională.

20. Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. E. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938, *passim*.

Satele erau mici în secolul al XIII-lea, cele mai multe fiind locuite de mai puțin de 50 de familii. Încă înaintea formării orașelor a survenit invazia tătară, densitatea populației scăzând sensibil. Regele Béla al IV-lea a inițiat mai multe măsuri pentru refacerea țării, printre ele numărându-se noi colonizări cu germani după anul 1242 și așezarea, în 1247, a ordinului cavalerilor ioaniți²¹, cu scopul de a apăra Banatul și sud-vestul Ardealului în fața primejdiei unor noi invazii mongole, dar și de expansiune spre răsărit în „Cumania“ și în Țara Românească. Ioaniților li s-a dăruit Țara Severinului până la râul Olt. Numărul cavalerilor ioaniți se pare că a fost foarte redus, iar colonizarea lor a avut un rezultat neînsemnat. În actul de donație sunt amintite mai multe voievoodate românești aflate la sud de Carpați, dintre care este posibil ca voievodul Litovoi să fi stăpânit și în Țara Hațegului, pe când Seneslau din Muntenia a avut în posesiune și o parte a Țării Făgărașului. Nu este exclus ca ideea donării Amlașului și Făgărașului domnitorilor Țării Românești în secolul al XIV-lea să fie o continuare a stăpânirilor din veacul anterior. În ciuda creșterii populației din Transilvania și a unor măsuri de apărare a granițelor și trecătorilor de peste Carpați, în 1285 Transilvania a fost din nou devastată de tătari.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea se mărește suprafața defrișată a pădurilor pentru dobândirea de noi suprafețe agricole. Acest proces s-a desfășurat în paralel cu procesul de specializare a unor meșteșugari desprinși din starea țăranilor. Aceștia participă la ridicarea unor cetăți, biserici, curți nobiliare și cneziale, a unor turnuri-locuință ale greavilor sași. Această desprindere a meșteșugarilor de țăranime s-a putut observa mai cu seamă prin materialele arheologice de mai bună calitate descoperite la numeroase monumente în cursul cercetărilor. Datorită specializării meșteșugarilor a început să apară o piață internă, formându-se o serie de târguri în localități ce aveau rolul de reședință administrativă sau centru ecleziastic. Schimbul de produse, efectuat tot mai mult între țăranii și meșteșugari pe bază de monede, ne arată că spre sfârșitul veacului al XIII-lea a fost depășită etapa propriu-zisă a economiei naturale. Chiar dacă se efectua încă schimbul de produse, în lipsă de monede interne sau externe, calculul se făcea tot mai mult în bani. Aceste începuturi de creare a pieței regionale pentru schimbul de mărfuri agricole, meșteșugărești, al diferitelor materii prime extrase din subsol au stat la baza unui comerț la distanță și de tranzit. Acest negoț, ca și cel regional, se desfășura în localități mai mari, situate la încrucișarea de drumuri, în centre administrative, nobiliare și bisericesti, ce pot fi numite târguri. Unele dintre ele au devenit orașe începând cu veacul al XIV-lea. Din localitățile situate în răsăritul și sudul Transilvaniei, sașii treceau cu mărfuri pasurile Carpaților în târguri cum erau Câmpulung, Curtea de Argeș și Târgoviște în Țara Românească sau Baia, Siret și Suceava în Mol-

21. DIR, C, *veacul XI, XII și XIII*, vol. I, p. 329-333 și 418-426.

dova, unde unii se vor așeza în mod stabil. Comerțul cu mărfuri levantine și cel practicat în direcția Moldovei și Munteniei vor evolua și vor înflori însă abia după anul 1300.

Sub raport politic, abia încheiată fiind supunerea Transilvaniei de către Ungaria, a și început o perioadă de fărâmițare a țării, proces ce va duce uneori chiar la anarhie feudală. În anul 1222, regele Andrei al II-lea a semnat Bula de aur în favoarea nobilimii, care va marca pentru tot evul mediu statutul de stat descentralizat, puterea suveranului depinzând mereu de atitudinea marii nobilimi. Nobilimea mică și viitoarele orașe, peste tot aliate cu puterea centrală, erau încă prea slabe pentru a susține voința regală. În secolul al XIII-lea, documentele disting tot mai mult marea nobilime, pătura baronilor, de cea a nobililor de condiție inferioară.

După ce am evocat mutarea secuilor în partea de sud-est a Transilvaniei, am enunțat aspectele principale ale așezării sașilor, ale colonizării ordinelor călugărești ale teutonilor și ioaniților, rămâne să evocăm principalele știri despre români în veacul al XIII-lea.

Cu prilejul așezării călugărilor cistercieni la Cârța, pe malul stâng al Oltului, de către Andrei al II-lea, pe la 1202 a început construirea unei mănăstiri ridicate în stilul gotic timpuriu specific acestui ordin; cistercienii de aici au primit ca donație o zonă situată între Olt, râurile Cârța și Arpaș, teritoriu luat de la români (*exemptam de Blaccis*), cum se arată în dania de la 1223²², pusă în aplicare de voievodul transilvan Benedict. Tot în zona Sibiului români sunt amintiți ca făcând parte, alături de sași, secui și pecenegi (mai degrabă cumani), din oastea condusă de comitele Joachim de Sibiu împotriva țarului bulgar Boris din Vidin în 1210, știre notată însă abia la mijlocul veacului al XIII-lea. Cu aceste date se completează știrile privind „terra Blacorum“ aflată în vecinătatea Țării Bârsei în anul 1222, ca și pomenirea pădurii „românilor și pecenegilor“ din diploma andreiană de la 1224. Pe români îi avem deci menționați în toată zona limitrofă Carpaților Meridionali, teritoriu unde nu a avut loc o așezare directă a ungarilor, ci a sașilor sau a unor ordine apusene. Expresia „terra“ nu înseamnă țară în sens de formațiune statală sau premergătoare statului, ci înseamnă doar teritoriu, atunci când nu este dovedită o anumită organizare politică, cum este de exemplu „terra Olacorum de Kyrch“, deci din jurul Cârței, amintită în 1252. Nu este întâmplător faptul că de-a lungul celor două maluri ale Oltului transilvan întâlnim cea mai mare varietate a numelor de localități. Teritoriile din sudul Transilvaniei locuite de români sunt în relații directe cu românii din „Cumania“, deci de la sud și est de Carpați, inclusiv în teritoriul episcopiei cumane catolice de Milcov, create în timpul activității cavalerilor teutoni din Țara Bârsei dincolo de Carpați (1211-1225).

22. *Ub.*, vol. I, p. 27.

Tot în secolul al XIII-lea apar și în documentele ungare cnezi și voievozi români în Transilvania, nume de origine slavă, preluate deopotrivă de români și unguri. Despre cnezi este vorba mai întâi în comitatul Dăbâca: „Villani kenesii et omnes alii de provincia Doboka”²³. Despre cnezi și voievozi este vorba și în diploma acordată cavalerilor ioaniți la 1247, în zone apropiate Banatului de Severin, cum era Litovoi, al cărui voievodat a rămas liber în raport cu ordinul ioaniților. Românii plăteau, cel mai târziu de la sfârșitul veacului al XIII-lea, *quingagesima ovium*, a cincizecea parte din oi și miei, dar nu plăteau decima bisericii, ei fiind ortodocși, și nu catolici. În a doua parte a secolului al XIII-lea (din 1263) sunt menționați cnezi români în Țara Hațegului, cnezii și voievozii români colaborând cel puțin din acel veac cu puterea regală și cu voievodul Transilvaniei la apărarea granițelor de-a lungul Carpaților. Unii dintre acești frunțași români au trecut temporar sau definitiv la catolicism, obținând statutul de nobili, cum îl dobândiseră și o parte dintre greavii sași și frunțașii secuiei care aveau domenii în comitatele nobiliare sau în scaunele secuiești. Acest proces este cunoscut mai îndeaproape în secolul al XIV-lea. Și la maghiari avansează procesul de feudalizare, ei fiind singura populație care reprezintă întru totul toate stările sociale, de la rege, baroni, nobili până la meșteșugari, țărani liberi și iobagi. Obligațiile iobagilor – pătură aflată și ea în veacul al XIII-lea în formare – erau în natură și în bani, ulterior și în muncă. La 1298, legea Regatului Ungar mai garanta libera strămutare.

Comitatele nobiliare, ca și dreptul nobiliar, s-au format în Transilvania mai târziu decât în Ungaria propriu-zisă. În secolul al XIII-lea mai dăinuia sistemul organizării pe principiul cetăților regale, așa-zisii iobagi ai cetăților, – termen ce nu însemna țărănimea aservită –, ei devenind mai târziu nobili în sensul deplin al cuvântului. De la începutul aceluia secol, comitele de Alba, în calitate de voievod al Transilvaniei, numea personal comiții comitatelor Dăbâca, Cluj, Turda, Târnave și Hunedoara dintre adeptii săi. Doar în afara Ardealului numirea comiților a fost efectuată în continuare de rege, dintre baronii săi. La cele 6 comitate s-a adăugat al șaptelea, comitatul Solnoc, acestea, împreună cu teritoriile autonome ale românilor, sașilor și secuilor, formând voievodatul. Voievozii exercitau prerogative asupra tuturor unităților administrative din Transilvania, cu excepția scaunelor și districtelor săsești, supuse direct regalității, regele numindu-l de regulă pe comitele secuilor în fruntea teritoriului regal privilegiat al sașilor, pentru ca din secolul al XV-lea aceștia să fie supuși doar regelui. Organizarea administrativă a Transilvaniei, începută în secolul al XII-lea, se va definitiva abia în veacul al XV-lea.

În ceea ce privește orașele, cel mai evoluat a fost Oradea, iar în Transilvania centrele săsești din Sibiu, Brașov, Bistrița. Clujul și Alba-Iulia, fiind stăpâ-

23. Györfy Gy., *Az Árpádkori Magyarországtörténeti földrajza*, vol. II, Budapest, 1987, p. 66.

nite de episcopul Transilvaniei, au întârziat în evoluția lor. Aceste centre meșteșugărești, ca și altele, au devenit orașe propriu-zise abia în veacul al XIV-lea.

Deși anarhia nobiliară a crescut în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, contradicția dintre nobili și puterea centrală a rămas în cadrul unor limite specifice și altor țări. Transilvania a cunoscut în acest răstimp o perioadă de evoluție ascendentă. La moartea ultimului rege arpadian, Andrei al III-lea (1301), țara a fost atrasă în luptele pentru tronul Ungariei, care i-au adus peste două decenii de distrugerii și stagnare în evoluția istorică.